

Om forbrydelse og straf

Henrik Lando

Stigningen i visse typer grov kriminalitet i Danmark har ført til en stramning af retspolitikken. Politiet har fået flere ressourcer og straffene er blevet sat lidt i vejret. Det er sket for at tilfredsstille befolkningens retfærdighedsfølelse, ikke fordi man mener, at hårdere straffe og mere politi kan mindske antallet af forbrydelser. En af årsagerne til at man lægger vægt på retfærdighed og ikke på forebyggelse er vel, at kriminologer ofte har nedtonet den forebyggende virkning. F.eks. skriver Britta Kyvsgård i sin doktordisputats (1998, s. 205):

”Sammenfattende kan det siges, at forskningen peger på, at der nogle gange, men langt fra altid, kan påvises en effekt af øget opdagelsesrisiko, mens den generalpræventive effekt (den afskrækkende virkning på andre, min tilføjelse) af straffens strenghed meget sjældent kan bekræftes”.

Men denne sammenfatning af forskningens resultater, er efter min vurdering tvivlsom. Nyere forskning tyder på, at særlig politiets indsats men også straffenes længde forebygger kriminalitet. Jeg vil give nogle eksempler på de nyere forskningsresultater.

Når det gælder virkningen af *politiets indsats* viser en del empiriske studier, at *når antallet af arrestationer stiger, falder kriminaliteten*. Og det er ikke svært at pege på eksempler, både fra udlandet og fra Danmark, hvor en øget politiindsats har mindsket kriminaliteten. Et eksempel er det meget kraftige fald i kriminaliteten i New York i 1990-erne, der efter alt at dømme delvis kan tilskrives en mere effektiv politiindsats.

Mens man i New York har kunnet konstatere virkningen af en kraftig stigning i politiindsatsen, så man i Danmark under besættelsen virkningen af en kraftig mindskelse af indsatsen. I den sidste tid af besættelsen var det danske politi interneret, og da viste det sig, at antallet af kriminelle handlinger, ikke mindst bankrøverier og røverier på åben gade, steg markant, selv om private vagtværn overtog nogle af politiets opgaver. I november 1944 var antallet af røverier over 100, mere end i hele 1943. Jørgen Trolle beskriver i bogen ”Syv måneder uden politi” hvordan: *”det hørte til dagens orden, at fredelige passanter om aftenen blev holdt op af revolvermænd og frataget tegnebog, ur, fyldepen og sommetider endog overfrakken og en del af tøjet”* (s. 47). Han taler om politiets ”uhyre præventive værdi”.

Af både erfaringen i New York og i Danmark under besættelsen kan man konkludere, at der må være en del mennesker der holdes tilbage fra at begå kriminalitet, ikke så meget af moralske overvejelser som af risikoen for at blive taget og straffet.

Men det er ikke kun politiets indsats der har virkning. Nyere undersøgelser tyder som sagt også på, at der er en virkning af højere straf.

Dette er klart tilfældet for højere bøder. Vi ved fra erfaringer forskellige steder i verden (Israel, Canada og Californien), at når bøden for at køre over for rødt sættes mærkbart i vejret i vejkryds, hvor der er kamera-overvågning, kører langt færre over for rødt. Her har vi sikker viden, fordi alle lovovertrædelser fotograferes. Men det er heller ikke særlig kontroversielt; de fleste ved vel fra egen erfaring, at man passer mere på at have gyldig billet, når kontrolafgiften er 500 kroner end når den er 100 kroner.

Uenigheden opstår først og fremmest i spørgsmålet om hvorvidt længden af fængselsstraffe spiller en rolle.

Forskellige undersøgelser når til forskellige resultater. To amerikanske økonomer Kessler og Levitt¹ har undersøgt konsekvensen af, at man i 1982 i Californien ved en folkeafstemning hævdede straffen for grove forbrydelser (bla. drab, voldtægt, røveri, væbnet overfald og indbrud) med fem år for hver gang den dømte havde været straffet tidligere. Stramningen medførte ikke umiddelbart, at flere kom i fængsel, men kun at de der kom i fængsel fik en længere straf. Et umiddelbart fald i den grove kriminalitet kunne derfor ikke skyldes at flere kriminelle blev holdt indespærret, men måtte skyldes den afskrækkende virkning. Det viste sig, at *de alvorlige forbrydelser faldt med ca. 10% i i perioden fra 1981 til 1983*, mens de mindre alvorlige forbrydelser, der ikke var omfattet af stramningen, i gennemsnit lå nogenlunde konstant. Der var altså tale om en kraftig afskrækkende virkning af en forøgelse af straffens længde. De kriminelle personer man ønskede at afskrække må både have bemærket ændringen og følt, at den gjorde en forskel.

I en anden artikel undersøger Levitt ungdomskriminaliteten² og viser, at en del unge ændrer adfærd, når de passerer den alder, hvor de straffes som voksne, og at ændringen er størst i de amerikanske delstater, hvor straffen stiger kraftigst. Hvis straffen er betydeligt større for de 17-årige end de 16-årige, er der relativt færre 17-årige, der begår kriminalitet, viser han.

Jeg kunne nævne andre undersøgelser end Levitts, der bekræfter at højere straf kan mindske kriminaliteten. Det rejser spørgsmålet, hvordan den opfattelse kan have spredt sig, at det skulle være *bevist*, at straffe ikke virker. Lad mig nævne fire mulige svar.

For det første har de statistiske undersøgelser tidligere ikke været så avancerede. Kriminologer har f.eks. påvist, at kriminaliteten i visse perioder er steget, samtidig med at straffene er blevet længere. De har herudfra sluttet, at det ikke virker at sætte straffen i vejret. Men det er ikke overbevisende, for årsagen til at strafniveauet og kriminaliteten stiger i samme periode kan være, at straffen sættes op som modtræk mod den stigende kriminalitet. Samtidig er det naturligvis også nødvendigt at korrigere for andre faktorer i den statistiske analyse, såsom en stigning i antallet af stofmisbrugere, der kan have forårsaget stigningen i kriminaliteten.

For det andet ser nogle det som et bevis for straffenes manglende betydning, at USA har hårdere straffe men samtidig mere kriminalitet end Danmark. Men det viser jo kun, at mange andre faktorer end straffenes længde er med til at bestemme kriminalitetens omfang, f.eks. sociale forhold. Dette er en indsigt, som også bekræftes af den nyere forskning. F.eks. har Donohue og Levitt argumenteret for, at ca. halvdelen af faldet i kriminaliteten i USA i 1990-erne skyldtes indførelsen af fri abort i 1972. Det barn der efter den fri aborts indførelse ikke kom til verden, ville med større sandsynlighed være endt som kriminel, netop fordi det var uønsket. Måske var det uønsket, fordi forældrene (i nogle tilfælde den enlige mor) ikke havde ressourcer til at tage sig af det. Det er bemærkelsesværdigt, at vi også i Danmark så et fald i antallet af anmeldte lovovertrædelser i begyndelsen af 1990-erne, hvilket passer med, at den fri abort også hos os blev indført i 1972. Flere andre forhold tyder på at teorien er rigtig (f.eks. indførte nogle amerikanske delstater den fri abort på et andet tidspunkt end andre og man kan se at faldet i kriminaliteten er tilsvarende forskudt i disse delstater). Hvis rigtig bekræfter abort-teorien, at opvækstvilkår mere end noget andet påvirker kriminalitetens omfang. Men det er værd at holde fast i, at straffens længde samtidig godt kan spille en rolle. Faktisk viser Donohue og Levitts, at det generelle fald i kriminaliteten i USA i 1990-erne ikke kun skyldtes indførelsen af den fri abort, men også en mere effektiv politiindsats (hvilket altså særlig var tilfældet i New York) og en forhøjelse af strafniveauet. Og politiindsats og straffens

¹ Kessler, Daniel P.; Levitt, Steven D: Using Sentence Enhancements to Distinguish between Deterrence and Incapacitation, *Journal of Law and Economics*, Part 2 April 1999, v. 42, iss. 1, pp. 343-63.

² Levitt, Steven: Juvenile Crime and Punishment, *Journal of Political Economy*, Dec 1998, vol. 106.

længde er naturligvis umiddelbart nemmere at ændre end de sociale og psykologiske faktorer, der fører til omsorgssvigt.

For det tredje er det klart, at folk ikke altid bliver mere lovlydige af at sidde i fængsel. Jo længere de sidder inde, jo sværere er det for dem at få arbejde bagefter og jo mere rå bliver de måske også. Dette er efter min mening et vigtigt argument mod at straffe hårdere, selv om vi vist ikke ved så meget om størrelsen af denne effekt. Det bør også tilføjes, at effekten skal opvejes mod at den kriminelle ikke kan begå kriminalitet mod det øvrige samfund, så længe vedkommende sidder inde. Hvilken af de to effekter der vejer tungest må afhænge af, hvilken type forbrydelse vi taler om. F.eks. forekommer det oplagt, at når en forbryder tre gange får tre års fængsel, hver gang for flere tilfælde af vold eller voldtægt, ville en længere fængselsstraf på et tidligt tidspunkt have forhindret mange forbrydelser.

For det fjerde skyldes den store skepsis overfor straffens afskrækkende virkning, at mange er tilbøjelige til at tænke på kriminelle handlinger som irrationelle. De fleste vil medgive at organiseret kriminalitet og økonomisk kriminalitet kan være "rationel". Den kriminelle rocker kunne f.eks. tage et almindeligt arbejde, men det ville jo ofte indebære både lavere levestandard og lavere status. Men bortset herfra, er mange tilbøjelige til at anse kriminelle handlinger som overvejende irrationelle, foretaget uden tanke på eller viden om konsekvenserne, måske i et øjeblikks affekt eller ophidselse.

Imidlertid tyder ovennævnte erfaringer og undersøgelser jo på, at en del kriminelle overvejer fordele og ulemper. Der kan per definition ikke være en afskrækkende effekt af mere politi og højere straf, uden at der er potentielt kriminelle, der tænker over konsekvenserne af deres handlinger. Og en del kriminelle oplyser faktisk selv, at de kendte til straffens længde og vidste at der var en risiko for at blive pågrebet. I en undersøgelse af amerikaneren David Anderson³, udtrykte 17%, af de 278 alvorligt kriminelle fanger, at de mente der var en stor sandsynlighed for at blive opdaget, da de foretog den kriminelle handling, 7% mente det var ret sandsynligt, mens 13% mente, at det var muligt men ikke sandsynligt. Når det gælder straffens længde udtrykte 22%, at de vidste nøjagtig hvor stor straffen ville være, mens andre 13% vidste det nogenlunde. På den anden side udtrykte 42%, at de "ikke tænkte på risikoen for at blive opdaget", da de begik den kriminelle handling. Det er naturligvis sandsynligt at der, blandt de mennesker der begik kriminalitet og blev taget, er en overvægt af dem der ikke tænkte på konsekvenserne (og at ikke alle fanger er helt ærlige eller at de måske ikke tænkte på straffen da de begik selve handlingen men måske på et tidligere tidspunkt). Men selv med disse forbehold var der altså 37%, der regnede med, at det var muligt eller endog sandsynligt, at de ville blive taget og nogenlunde samme andel, der kendte straffen enten præcis eller nogenlunde. (At de alligevel begik en strafbare handling er ikke et bevis på at de er irrationelle; det kan være, at de anså fordelene for større end den usikre sanktion). Konklusionen er ikke entydig; nogle kriminelle handlinger foretages i uvidenhed eller uden tanke på konsekvenserne, mens andre foretages mere rationelt, efter at konsekvenserne har været overvejet. Og der er uden tvivl en del mennesker, der undlader at begå kriminalitet, netop fordi de tænker over risikoen. Man skal være forsigtig med at slutte ud fra sin egen erfaring; de fleste mennesker ville f.eks. ikke overveje at begå et bankrøveri og kender ikke straffen for det. En person der lever af kriminalitet kan have et helt andet perspektiv og kan udmærket kende straffen, særlig hvis han har været i berøring med retssystemet før.

Men hvilke konsekvenser har det at acceptere at kriminelle ikke sjældent overvejer fordele mod ulemper?

³ Anderson, David: The Deterrence Hypothesis and Picking Pockets at the Pickpocket's Hanging, American Law and Economics Review, vol. 4, no. 2, 2002.

Her kunne man måske antage, at man da må gå ind for en lov og orden politik, men det er ikke nødvendigvis tilfældet. For man vil samtidig indse, at det kan hjælpe at forbedre den kriminelles alternativer til kriminalitet. Socialpolitik, ligesom uddannelses-, integrations-, skatte- og arbejdsmarkedspolitik kan derfor virke kriminalpræventivt. Synet på kriminalitet som (i mange tilfælde) rationel fører altså ikke nødvendigvis til konservative konklusioner, men måske snarere til en forståelse for at mere strengere retshåndhævelse og mere positive tiltag kan supplere hinanden. Man kan heller ikke konkludere, at fordi længere straffe og især en øget politiindsats sandsynligvis mindsker kriminaliteten, må det være en god ide at øge politiets ressourcer og hæve straffen. Længere straf indebærer en "omkostning" ikke kun for den kriminelle selv men også for samfundet. Det er dyrt at sætte folk i fængsel og for den indsatte er fængslet et sygt miljø at leve i. Synspunktet i denne kronik er således ikke, at vi bør stramme retspolitikken yderligere. En stillingtagen hertil kræver en cost-benefit analyse (hvor stort et fald i kriminaliteten kan vi forvente at få for 500 mio. kroner?), som så vidt jeg ved ikke har været foretaget i en dansk sammenhæng. Jeg har først og fremmest villet argumentere for, at man kan tale om et *kriminelt valg*, og at samfundet dermed *kan* påvirke kriminalitetens omfang, først og fremmest gennem politiets indsats men også gennem straffeniveauet.